

rasında Süveyş Kanalı'nı İngilizler'den geri almak için yapılan kanal harekâtına iştirak etmek üzere kurulan Mucâhidîn-i Mevlevîye adlı gönüllü alayına binbaşı rütbesiyle kumandan vekili olarak katıldı (1915). Şam'daki Dördüncü Ordu emrine verilen bu alayda hastalığı sebebiyle fazla kalamadı ve İstanbul'a döndü. 30 Kasım 1925'te tekkelerin kapatılmasıyla şeyhlik vazifesi resmen sona erdi. Bundan sonra İstanbul Türk Ocağı müdürlüğü, Kütüphaneler Tasnif Komisyonu üyeliği yaptı. Dârülfünun İlahiyat ve Edebiyat fakültelerinde Farsça okuttu. Dârülfünun'un İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmesinden bir yıl sonra da bu görevinden alındı. Son resmî görevi, ancak bir iki ay kalabildiği Bakırköy Ermeni Lisesi'ndeki (Bezezyan) edebiyat öğretmenliğidir. Abdülbâki 28 Şubat 1935 Perşembe günü vefat etti. Vasiyeti üzerine Yenikapı Mevlevîhânesi'nin bânisi Kemal Ahmed Dede'nin (ö. 1601) yanına defnedildi. Büyük oğlu Gavsî Baykara da (ö. 1967) tanınmış neyzen ve bestekârlardandır.

Abdülbâki Baykara, kaynakların ve kendisini tanıyanların ifadelerine göre zarif, nüktedan, hoşsohbet tam bir İstanbul efendisiydi. Edebiyat ve müzik ile meşgul olmuş, çok beğenilen şiirler yazmıştır. Birkaç bestesi olduğu söylenirse de bestekâr değildi, ancak iyi bir tanburî idi. *Ebced** hesabı ile tarih düşürmede zamanının en önde gelen şairi olduğu belirtilmektedir. Manzumelerinde Bâkî mahlasını kullanmıştır. Büyük bir kısmını aruzla yazdığı Türkçe ve Farsça şiirlerinin bazılarında mizah ve hiciv unsurları hâkimdir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, tekkelerin kapatılması da dahil çeşitli inkılâplar sebebiyle, cemiyette ve dolayısıyla şahsî hayatında meydana gelen şaşırtıcı değişiklikleri mizahî bir üslûpla işlediği "oldum" redifli gazeli, basarılı bir sosyal hiciv olduğu kadar dev-

rin durumunu bir görgü şahidinin ağızından aksettiren tarihî bir vesika olarak da kabul edilmektedir. Şiirleri *Mahfel* ve *Osmanlı Tarih ve Edebiyatı* adlı mecmualarda neşredilmiştir. Şair ve hattat Ebüssuudzâde Mehmed Suud Yavsî (ö. 1948), oğlu Resuhi Baykara'ya intikal eden şiir defterlerinden ve ayrıca neşredilmiş şiirlerinden derlediği manzumeleri *Enfâs-ı Bâkî* adı altında bir divan tertibiyle yazmış ve Fâtih Millet Kütüphanesi'ne vakfetmiştir (Ali Emîrî, Manzum, nr. 533/1).

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Suud Yavsî, *Enfâs-ı Bâkî*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzum, nr. 533/1, Mukaddime, s. 1-25; Mehmed Ziyâ, *Yenikapı Mevlevîhânesi*, İstanbul 1329, s. 264-272; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, İstanbul 1334, s. 140; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, V, vr. 213^a-217^b; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 152-154; Ergun, *Türk Şairleri*, II, 728-731; Abdülbâki Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 177-178; Resuhi Baykara, "Birinci Harb-i Umûmide Mucâhidîn-i Mevlevîye Alayı", *Yeni Tarih Dînyası Mecmuası*, sy. 3, İstanbul 1953, s. 106-108; R. Ekrem Koçu, "Baykarâ (Mehmed Abdülbâki)", *İst.A*, IV, 2277-2278.



NURİ ÖZCAN

BAYKARA, Ahmed Celâleddin

(bk. AHMED CELÂLEDDİN DEDE).

BAYRAK

Bir devleti, bir askerî birliği,
resmî veya gayri resmî bir kuruluşu
temsil eden âlâmet veya
kumaş parçası.

Eskiçağ devletlerinde kumaş yerine genellikle madenden veya sert bir maddeden yapılmış âlem*ler kullanılırdı. Kumaş bayrakların kullanımı ise Ortaçağ'da başlamıştır. *Dîvânü lugâtî't-Türk*'te (I, 387) *batrak* şeklinde yazılan bayrak kelimesi "savaşlarda kullanılan ve ucuna bir ipek parçası takılan mızrak" tarzında açıklanmaktadır ve ifadede bunun ferdî mücadelelerde ün kazanmış kahramanlara (alp, bahadır) verilen bir âlâmet olduğu anlaşılmaktadır. Aynı eserdeki bir manzumede ise (III, 138) kelime *bayrak* şeklinde kullanılmakta ve Oğuzlar arasında böyle telaffuz edildiği yazılmaktadır. Yine bu eserde (I, 388) erkek adı olarak geçen *Badruk*'un da aynı kelimenin değişik şekilden başka bir şey olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim eski Uygur metinlerinde bayrak mânâsına *badruk* kelimesine rastlanması da

bunun açık bir delilidir. İslâmiyet'ten önceki devirlere ait olan bu telaffuz biçimleri bazı lehçelerde sonraları da devam etmişse de Oğuzlar arasında daima *bayrak* ve *bayrah* şekilleri kullanılmıştır.

Selçuklular ve Hârizmşahlar devirlerinde yetişen İran şairlerince kelimenin son iki şekilde ve daha ziyade *bayrah* biçiminde kullanılması, Selçuklu devrine ait Farsça tarihlerde de kelimeye aynı şekilde rastlanması, bunun Farsça'ya Büyük Selçuklular devrinde Oğuzlar vasıtasıyla geçtiğini göstermektedir. Arapça'ya da geçen bayrak kelimesi, Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyeti sırasında Bulgarca'ya bayrak, Arapça'ya baryak, Rumence'ye bayrak (bairac) şekillerinde girmiştir.

Bat-mak kökünden gelen ve d > y değişmesi neticesinde *bayrak* şeklini alan (bat-ır-ak > batrak > badrak > bayrak) kelimenin semantik bakımından *sancak* kelimesiyle benzerliği açıktır (sanç-mak "batırmak" > sanç-ak > sancak). Sancak eski Türkler'de bayrak, mızrak ve süngü gibi batırılacak, saplanacak bir silâhın adı olup savaşlarda bunun ucuna onu kullanan kahramanın veya mensup olduğu kabilenin âlâmeti konuluyordu ve Kâşgarlı Mahmud devrinde (XI. yüzyıl) bu âlâmet kırmızı ipek kumaştan yapılıyordu. Yine bu devirde Karahanlılar sülâlesine mensup Türk hükümdarlarının bayrakları *al* denilen turuncu ipektendi (*Dîvânü lugâtî't-Türk*, I, 77). Arapça'da "süngü, mızrak" anlamına gelen *mitrad* ve *tarrâde* kelimelerinin de eski kaynaklarda bugünkü mânâsı ile bayrak yerinde kullanılması semantik bakımından aynı mahiyettedir. Yine *Dîvânü lugâtî't-Türk*'te (I, 395; II, 98) atların boynuna kıymetli taşlardan yahut arslan tırnağı veya muska gibi sihrî tesiri olan şeylerden boyunluklar asıldığı ve buna *munçuk* denildiği zikredilir. Farsça'ya daha Gazneliler devrinde *muncuk* şeklinde geçen kelime, İran şairleri tarafından bayrak ve perçemle eş anlamlı olarak kullanıldığı gibi Moğollar arasında da yine bayrak mânâsına gelirdi. Moğollar XII-XIII. yüzyıllardan itibaren *calış* kelimesini de bayrak, sancak ve tuğun eş anlamı olarak kullanmışlardır. *Dîvânü lugâtî't-Türk* (III, 92) ve *İbn Mühennâ Lugatı*'nda *tuğ* kelimesi Arapça âlem yani bayrak karşılığı olarak gösterilmektedir. Başkırtlar *tuğ* kelimesini hâlâ bizdeki bayrak mânâsında kullanmaktadırlar. İlhanlılar, Osmanlılar ve Safevîler'de *calış* ile *tuğ* ve bayrak ile sancak birbirinden tamamiyle ayrılmıştır.



Abdülbâki
Baykara
(torunu
Abdülbâki
Baykara'nın
koleksiyonundan)

İslâmiyet'ten önceki ve sonraki çeşitli Türk devletleri zamanında Uzakdoğu ve Yakındoğu müslüman medeniyetleri çevrelerindeki öteki devletlerle ortak olarak **çetr**, **asâ**, **tamga**, **tınaz**, **tabl** gibi bir takım maddî hâkimiyet sembolleri arasında özel bir önem taşıyan bayrağın yalnız hükümdarın alâmeti olarak kullanılmadığını, kabile reislerine, büyük devlet görevlilerine, askerî seflere, orduyu teşkil eden çeşitli zümrelere, harp gemilerine, esnaf cemiyetleri ve tarikatlar gibi sosyal ve dinî teşekküllere mahsus farklı renk ve şekillerde bayraklar bulunduğu da belirtilmelidir. İslâmiyet'ten önceki ve sonraki Türk kabilelerinde ve devlet kuruluşlarında mevcut bayraklar şöyle özetlenebilir.

İslâmiyet'ten Önce. Türkler'in henüz atlı göçebe hayatı sürerken teşkil ettikleri siyasî topluluklarda buna dahil çeşitli kabileleri ve kabile reislerinin hususi alâmetlere, **damga***lara, bu kabileler birliğinin başında bulunan hükümdarın bu hâkimiyeti temsil eden çeşitli hukukî semboller arasında tuğlara sahip oldukları bilinmektedir.

Çeşitli Türk devletleriyle dâimî münasebetlerde bulunan Çin, Sâsânî ve Doğu Roma imparatorluklarında da türlü türlü bayrakların mevcudiyeti ve bunların hukukî bir sembol ve askerî bir alâmet gibi kullanıldıkları bilinmektedir. Hun (Hiung-nu) İmparatorluğu'nda tuğ ve bayrak bulunduğu bilinmekle beraber bu hususta açık ve ayrıntılı bilgi yoktur. Bunlarda, daha eski bir kültür bakiyesi olan tuğun hâkimiyet timsali olarak daha önde geldiği, fakat Çinliler'de olduğu gibi ipekten bayraklar da kullanıldığı tahmin edilebilir. Ancak Batı Hunları'nın büyük hükümdarı Attila'nın üzerinde efsanevî bir kuşun resmi bulunan bir bayrağının bulunduğu eski bir Hristiyan kaynağında zikredilmektedir. Tu-Kiular devrine ait Çin kaynaklarında bu devir bayrakları hakkında epeyce bilgi-

ye rastlanmaktadır. Çin seyyahı Hiuen-Tsang, Tu-Kiu Hükümdarı Şehu Kagon'ın bir tür askerî manevra mahiyetindeki bir av eğlencesinde askerlerin bayraklar taşıdığını görmüştü. Firdevsî'nin iki defa, "Turanlılar'ın kurt başlı bayrağı"ndan söz etmesi de (*Şehnâme*, IV, 382, 482) Çin kaynaklarını doğrulamaktadır. Tu-Kiular'da ayrıca bir bayrak kültürü bulunduğu anlaşılmakla birlikte bu konuda fazla bir şey bilinmemektedir.

Çin kaynakları Kırgızlar'ın bayrakları olduğunu ve renginin de kırmızı olabileceğini ifade ederken Ebû Dülef el-Yenbûî X. yüzyıl başında Kırgızlar'ın yeşil renkli bayrakları bulunduğunu belirtmektedir. XX. yüzyılda Doğu Türkistan'da yapılan keşifler Uygurlar zamanına ait bayraklar hakkında bazı bilgiler vermektedir. A. von Le Coq'ın yayımladığı atlas-ta bazı bayrak örneklerine tesadüf edilmektedir. Tuna Bulgarları'nın ikinci imparatorluk devrinde sikkeler üzerinde kumaştan yapılmış bayrak resimlerine rastlanır. Peçenekler'in çeşitli renkte bayraklar kullandıkları da bilinmektedir. İslâm coğrafyacılarından İbn Rüste Hazarlar'ın bayraklarından, Ebû Dülef de Dokuz Oğuzlar'ın siyah renkli bayraklarından söz etmektedirler. Renk belirtilmemekle beraber Kıpçak Bâbürleri'nin de bayrakları bulunduğunu Moğol devri İslâm tarihçilerinden öğreniyoruz. Daha önce batıya doğru ilerleyerek Ruslar'la savaşa giren bir kısım Kıpçak-Kumanlar'ın kırmızı ve beyaz bayrakları olduğu ünlü İgor Destanı'ndan anlaşılmaktadır. Firdevsî'nin *Şehnâme*'si ile Esedî'nin *Gerşâspnâme*'si gibi İran kahramanlık edebiyatı eserlerinde İran - Turan mücadelesinden söz edilirken tasvir edilen çeşitli renklerdeki Türk bayraklarının hayalî olup olmadıklarını söylemek çok güçtür.

İslâmiyet'ten Sonra. İslâmiyet'ten önce de bayrak kullanan Arap kabilelerinde bu âdet Hz. Peygamber ve ilk halifeler devrinde başlayarak daha da kuvvetlenmiştir.

Hz. Peygamber'in ilk defa hicret sırasında Medine'ye girerken bayrak (livâ) kullandığı bilinmektedir. Rivayet edildiğine göre hicret kafilesi Medine'ye yaklaştığında Büreyde b. Husayb el-Eslemî Resûlullah'a, "Medine'ye yanında bir livâ olmadan girme" demiş ve sarığını çözerek bir mızrağa bağlayıp kafilenin önünde yürüyerek Medine'ye girmişti (Ebû's-Şeyh, s. 212). Hz. Peygamber, daha sonra ilk defa hicretin yedinci ayın-

da Hz. Hamza'nın kumandasında Sîfûlbahr'e, sekizinci ayında da Ubeyde b. Hâris b. Abdülmuttalib kumandasında Seniyyetülmere'ye gönderdiği seriyelere birer bayrak vermişti (İbn Hişâm, II, 591, 595-596; Vâkidî, I, 9-10; İbn Sa'd, II, 6-7). Gerek bu iki seriyyede gerekse daha sonraki gazve ve seriyyelerde kullanılan bayraklarla ilgili olarak klasik kaynaklarda aynı mânada olmak üzere **livâ** ve **râye** kelimeleri kullanılmıştır. Ancak Hayber Savaşı'na kadar yalnız **livâ** bulunduğu, bu savaşta ise hem **livâ** hem **râyeler** taşındığı (İbn Sa'd, II, 106), Resûlullah'ın râyesinin siyah, livâsının ise beyaz olduğu (*Müsned*, IV, 297; Tirmizî, "Cihâd", 10) şeklindeki rivayetlerden hareketle bazı âlimlerce râye ile livâ arasında bir fark bulunduğu ileri sürülmüştür. Hz. Peygamber zamanında kullanılan bayrakların beyaz, sarı, siyah, kırmızı vb. renklerde olduğu, ukâb adlı siyah râyesinin Hz. Âişe'nin kaftanının yünlü kumaşından yapıldığı da kaynaklarda kaydedilmektedir (geniş bilgi için bk. Kettânî, II, 77-84; Hamîdullah, s. 273-288).

Emevîler ve Abbâsîler zamanında çeşitli renk ve şekillerde bayraklar kullanılmıştır. **Ukâb**, **sihhâb**, **zill**, **livâülhamd** gibi özel isimler taşıyan bayrakların ya-

865 (1461) yılında Trablusgarlı İbrâhim tarafından deri üzerine resmedilen Akdeniz haritasındaki bayraklar (İstanbul Deniz Müzesi)



Vâsitî'nin 1237'de resimlediği Harîrî'nin *el-Makâmât* adlı eserinde bir süvari kafilesinin kullandığı bayrakları gösteren minyatür (Bibliothèque Nationale, MS, A nr. 5847, vr. 19*)

nı sıra genel olarak livâ, alem, râye, isâbe, şatfe, tarrâde, mitrad, alâme, bend, ukde gibi mânâca birbirinden biraz farklı veya eş anlamlı kelimeler, çeşitli yer ve zamanlarda değişik bayrakları ifade etmektedir. Hükümdar, veliaht, kumandanlar ve donanma için ayrı ayrı bayrakların yanında seyyidlerin, esnaf kuruluşlarının ve tarikatların teşekkülünden sonra her tarikatın ayrı bayrakları da ortaya çıkmıştır. Daha ilk halifelerden başlayarak vali ve kumandanlara merasimle bayrak teslimi yapıldığı bilinmektedir. Emevîler'in beyaz bayraklarına karşılık Abbâsî halifeleri, kendilerini halife olarak tanıyan İslâm devletlerinin reislerine diğer hâkimiyet alâmetleri arasında siyah bayrak da gönderiyorlardı. Gerek Emevîler gerekse Abbâsîler devrinde merkezî idareye isyan edenler ayrı ve zıt renklerde bayraklar kullandıkları için bunlar renklerine göre müsevvide, mübeyyize, sûrh-alem diye de adlandırılmışlardır.

Dinî âyinlerde bayrak kullanılması, teke ve türbelere hususi bayraklar asılması da âdet olmuştur. "Bayrak kaldırmak", cenge hazırlanmak ve isyan mânâsına geldiği gibi beyaz bayrak da teslim alâmeti olarak kullanılmaya başlandı.

Türkler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra Abbâsîler ve Sâmanîler gibi düzenli teşkilâtı olan ve hâkimiyet sembolleri de bulunan devletlerle karşılaştılar ve bundan etkilendiler. Aşağıda kronolojik olarak müslüman devletlerindeki bayraklardan bahsedilecektir.

Tolunoğulları ve Gazneliler. İlk müslüman Türk sülâlesi Tolunoğulları'nın türlü renklerde bayraklar kullandıkları Ya'kûbî'den öğrenilmektedir. Sâmanîler'in hizmetindeki Türk köleler tarafından kurulan Gazneliler'de hem Abbâsî-Sâmanî hem de Sâsânî-Eftalit geleneklerinin tesiriyle bayrağın büyük önemi vardı. Hânedana mahsus resmî bayrak yanında prenslere, kumandanlara ve valilere diğer hâkimiyet alâmetleriyle birlikte bayrak da veriliyordu. Saraydan âzat edilmiş gulâmlardan (köle) meydana gelen kıtaların bayraklarında arslan alâmeti bulunuyordu. Edebî kaynaklardan, Gazneliler'in bayraklarında ay ve hümâ şekilleri bulunduğu anlaşıyorsa da bu hususta fazla bilgi yoktur. Gazneliler'de gerek çeşitli hâkimiyet alâmetlerinin siyah renkli olması, gerekse Mahmûd ile oğulları Muhammed ve Mes'ûd'un saltanatlarında siyah renkte bayrak kullanmaları bu rengin hânedana mahsus olduğunu açıkça göstermektedir. Ku-

mandanlara ise kırmızı renkli kumaştan bayraklar verilmesi, diğer İslâm ve Türk devletlerindeki resmî bayraktan başka bayraklarda ayrı renklerin kullanılması âdeti göz önünde tutularak tabii karşılanabilir. Kazimirsky'nin Sâmanîler ve Gazneliler devrinde madenî bayraklar kullanıldığını söylemesi, Minûçihri'nin bir kasidesini yanlış anlamasından ileri gelmiştir. Gazneliler'in bayraklarında siyah rengi kullanmaları, bunların kendilerini halifenin meşrû mümessili olarak göstermek istemelerinden dolayıdır. Bu devre ait tarihî ve edebî kaynaklarda bayrak mânâsına gelen Türkçe kelimelerden muncuk da kullanılmıştır. Bayraklarda yer alan arslan, hümâ ve ay şekillerinin ise eski Türk geleneklerine dayanan motifler olduğu söylenebilir.

Karahanlılar. Sadece Türkler'in oturduğu sahalarda kurulmuş ilk müslüman Türk devleti olan Karahanlı Devleti'ndeki bayraklar hakkında fazla bilgi yoktur. Bunların tuğ kullandıklarını ve bu tuğların sayısının, sahibinin kudret ve önemine göre değişmekle birlikte Türkler'in mukaddes sayısı olan dokuzdan fazla olmayıp bu sayının da büyük hana mahsus olduğu bilinmektedir. Hükümdar bayraklarının al denilen turuncu kumaştan yapıldığı *Dîvânü lugâti't-Türk*'te kaydedilmektedir. Burada "turuncu" diye açıklanan al kelimesi bugün aynı kelimeden ifade ettiği açık kırmızı renktir. Karahanlılar ailesinden Semerkant ve civarına hâkim olan Ali Tegin'in kırmızı bayrağı bulunduğu, Karahanlılar'da da tıpkı Gazneliler'deki gibi bayraktarlığın önemli bir memuriyet olduğu çağdaş kaynaklardan öğrenilmektedir. Es-

ki Tu-Kiu ve Uygur Devleti geleneklerini İslâm medeniyeti kadrosu içinde sürdüren Karahanlılar'ın tuğ ve bayrak gibi hâkimiyet alâmetlerini muhafaza etmeleri tabiidir. Kırmızı renk hükümdarın ve hânedanın bayrak ve çetrlere mahsus olmakla birlikte başka renkte bayrakların kullanıldığı da tahmin edilebilir.

Selçuklular. Henüz Büyük Selçuklu İmparatorluğu kurulmadan önce çeşitli kabilelerin başlarında bulunan reislerin özel alâmetleri yani bayrakları olduğu, bu devri çok iyi bilen tarihçi Beyhaki'deki iki mühim fıkradan anlaşılmaktadır. Önceleri Seyhun kenarlarında, daha sonra Buhara civarında ve Horasan'da yaşayan bu Oğuz kabileleri, Karahanlılar ve Gazneliler gibi İslâm devletleriyle sıkı münasebetlerde bulunmalarına rağmen, Oğuz törelerine sadık kalarak eski kabile bayraklarını muhafaza etmişlerdir. Horasan ve İran'da Selçuklu Devleti'nin kurulmasından ve Abbâsî halifelerinin Tuğrul Bey'in fiilî hâkimiyetine girmesinden sonra Abbâsî-Gaznevî örnekleri aynen alındı. Buna rağmen Selçuklular eski kabile geleneklerinden kurtulamadılar. Bu bakımdan ilk Selçuklu bayraklarının üstünde ok ve yay alâmetinin bulunduğu tahmin edilebilir. Fakat Tuğrul Bey'den başlayarak Abbâsîler'den diğer hâkimiyet alâmetleriyle birlikte siyah bayraklar alan Selçuklular'da çeşitli bayrak ve sancakların kullanıldığı bilinmektedir. Malazgirt Muharebesi'nde Alparslan'ın üzerinde kelime-i şehâdet yazılı büyük bir sancağı vardı.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda türlü renk ve şekillerde bayraklar kullanıldığı tabii olmakla beraber bu hususta

XVI. yüzyılda Yemen'in fethi sırasında Osmanlı bayraklarını gösteren iki minyatür
(Târîh-i Feth-i Yemen, IÜ Ktp., TY, nr. 6045, vr. 11^b, 31^a)



şimdilik fazla bilgi yoktur. Yalnız şair Ezrakî, Doğan Şah hakkındaki bir kasidesinde ordu bayraklarının kırmızı renkte olduğunu ima ettiği gibi tarihçi Ebû Bekir er-Râvendî de Irak Selçuklu Hükümdarı Arslan b. Tuğrul'un ordusundaki kırmızı ipek bayraklardan bahsetmektedir. Fakat bu kırmızı bayraklar hükümdarın resmî sancağı değil daha ziyade askerî kıtaların bayrakları olduğundan hükümdar bayrağının rengi bilinmemektedir. Ancak ilk Selçuklu reislerinin siyah âlâmet taşıdıkları göz önünde tutulursa Abbâsîler'e mânevî bağlılıklarını göstermek, bu şekilde bütün İslâm dünyası üzerinde meşrû ve siyasî bir hâkimiyet iddia etmek için Selçuklu hükümdarlarının da siyah rengi kullandıkları öne sürülebilir. Enverî, Ezrakî ve Zahirî-i Fârâbî gibi bu devir şairlerinin manzumelerinden bayrakların üzerinde ay, ejderha, arslan, pelenk ve hüma gibi şekillerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bayraktarlık (emîr-i alemlik) Selçuklu teşkilâtında önemli bir memuriyetti.

Anadolu Selçukluları. Bunlarda da daha ilk devirlerden başlayarak bayrağın hukukî bir sembol olarak önemi büyüktü. İlk Haçlı seferinde İznik Bizanslılar'a teslim edilirken kale burcundan indirilen Selçuklu bayrağının şekli ve rengi hakkında vekâ'i-nâmelerde bilgi yoktur. Kaynaklardan, hükümdarın resmî sancağının başka ordudaki bayrakların sarı ve kırmızı renklerde olduğu anlaşılmaktadır. İbn Bîbî Kâhta'nın fethinden bahsederken buraya dikilen sancağın siyah renkte olduğunu söylemekte ve eserinde muncuk, perçem, bayrak kelimelerini sık sık kullanmakta, hükümdarın resmî siyah bayrağı için "sancak, sancak-ı sultânî" gibi tabirlere yer vermesi dikkati çekmektedir. Ölen sultanların çetresi ve sancaklarının hürmet âlâmeti olarak türbelerine konulması da bir âdetti.

Anadolu Selçukluları'nın ordularında kullanılan bayraklar üzerinde daha önceki Türk devletlerinde de görüldüğü gibi birtakım şekil ve resimler bulunuyordu. Eldeki bazı bilgiler, bu devirde üzerine ejderha resmi nakşedilmiş ipek bayraklar bulunduğunu açıkça göstermektedir. Hayrullah Efendi'nin, Anadolu Selçukluları'nın Moğollar'ı taklit ederek bayraklarında beyaz rengi kabul ettiklerini yazması hiçbir vesikaya dayanmamaktadır. Büyük Selçuklular'da olduğu gibi Anadolu Selçukluları'nda da Abbâsîler'e bağlılık âlâmeti olarak siyah renkli bayrağın kullanıldığı söylenebilir.

Hârizmşahlar. Büyük Selçuklular'ın bir başka uzantısı olan Hârizmşahlar'da da bayrağın büyük önemi vardı. Bunlarda da hükümdar, veliaht ve hânedan âzasından başka çeşitli emîr ve reislerle askerî kıtaların da özel bayrakları vardı. Tabiatıyla bu bayraklar çeşitli renk ve şekillerde olmakla beraber imparatorluğun resmî bayrağı, Celâleddin Hârizmşah'ın tarihçisi Nesevî'nin bir kaydından anlaşıldığına göre siyah idi. Daha sonraki devirlerde yapılmış bir İran minyatüründe Hârizmşahlar'ın bayrağının sarı olarak gösterilmesi bu hükmü bozmaz. Rıza Nur'un Celâleddin Hârizmşah'ın bayrağını koyu kırmızı olarak göstermesi de bir kaynağa dayanmadığı için doğru olmaz. Edebî vesikalardan Hârizmşahlar'ın çetresinin siyah renkte olduğu anlaşılmaktadır ki bu da siyah rengin devletçe resmî renk olarak kabul edildiğini gösterir. Özellikle Sultan Sencer'in ölümünden sonra kendilerini Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun meşrû vârisi olarak telakki eden Hârizmşahlar için bunu tabii karşılamak gerekir. Bayraktarlık vazifesi bunlarda da önemli bir memuriyetti.

Atabegler. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra ortaya çıkan ve Atabegler adını alan çeşitli Türk devletlerindeki bayraklar hakkında pek az bilgi vardır. İbnü'l-Esir, ilk defa Seyfeddin Gazi b. Zengî'nin başında sancak gezdirmeye cüret ettiğini yazar. Bağımsız bir devlet reisi sıfatını taşıyan Atabegler'in hükümdar sancaklarının rengi hakkında şimdiye kadar herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Sikkelerinde Salur (Salgur) boyunun damgası bulunan Fars Atabegleri'nden Sa'd b. Zengî'nin kasidecilerinden Mecd-i Hemger'in bir manzumesinde onun siyah renkli bayrağı olduğundan bahsedilmektedir. Onların da Hârizmşahlar gibi kendilerini Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun meşrû vârisi saydıkları kolaylıkla söylenebilir.



Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi'nde muhafaza edilen ve bir merasim esnasında göndere çekilen Barbaros'a ait sancak - Beşiktaş / İstanbul

Eyyûbîler. Musul Atabegliği'nin bir uzantısı olan ve o devir tarihçileri ve şairleri tarafından bir Türk devleti diye adlandırılan Eyyûbîler Devleti'nin müesseseleri Fâtîmî ve Selçuk geleneklerinin tesiri altında meydana gelmişti. Yâfiî, Selâhaddin-i Eyyûbî'nin saltanat sancağından bahsettiği gibi diğer çağdaş kaynaklar da Kudüs fethinde orduda sarı bayraklar bulunduğu söz ederler. Hükümdara mahsus sancağın rengi de sarı idi. Eyyûbî ordularında sarı ve kırmızı bayraklar olduğu da bilinmektedir. Sarı renkte çetresinde kullanan Eyyûbîler'in sarı rengi seçmelerinde Fâtîmî geleneginin tesiri vardır. Esasen Mısır ve hatta Suriye halkı da imparatorluk rengi olarak bunu tanıyordu.

Memlûk Devleti. Çeşitli sebeplerle yıkılmaya yüz tutan feodal Eyyûbî Devleti'nin, Türk memlûkleri arasından yetişen kudretli şahsiyetler tarafından merkezî bir idareye kavuşturulmasından başka bir şey olmayan Mısır-Suriye Memlûk Devleti devrindeki bayraklar hakkında oldukça geniş bilgi mevcuttur. Bu devlette diğer hâkimiyet timsalleri arasında bayrağın da önemli bir yeri vardı. Sultana ait resmî sancaklara "senâcık-ı sultânîye", sultanın bulunduğu yere dikilen sarı ipekten sancağa Arapça isâbe adı verilirdi. Bu bayrak elmaslar ve diğer kıymetli taşlarla süslenirdi. Kalkaşendî'nin yazdığına göre hükümdarların, tepesinde at kılından perçemi bulunan diğer büyük bir bayrağı daha olup buna da calış (tuğ) denilirdi. Calış bir sefer başlangıcında savaş alanının bir timsali olarak meydana çıkarılırdı.

Saltanata mahsus diğer bayraklar ise sancak adıyla da anılır ve Kahire'de özel bir yerde saklanırdı. Hükümdara mahsus sancağın üstüne altın sırma ile ismi ve lakapları işlenirdi. Meselâ Baybars devrinde onun âlâmeti arslan (veya bars) resmine sikkelerde olduğu gibi bayraklar üzerinde de rastlanırdı.

Bayrakların askerî olaylarda büyük bir önemi vardı. Sultanın önünde onun özel sancağını taşıyan memura sancaktar denilirdi. Memlûk sultanlarının resmî renkleri Eyyûbîler'de olduğu gibi sarı idi. XIV. yüzyılda yaşamış bir İspanyol Fransisken rahibinin seyahatnâmesinde, Şam şehrinin bayrağı olarak sarı zemin üzerine beyaz hilâl nakşedilmiş bir bayrak resmi ile, İskenderiye şehri üzerinde sarı zemin ortasında siyah bir daire içinde bir arslan resmi bulunan diğer bir bayrağa tesadüf edilmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki eski bir İspanyol hari-

tasında Memlûk bayrağı olarak üstünde kırmızı hilâl bulunan altın sarı renginde bir sancak resmi bulunmaktadır. Tarihî kaynaklarda ise bu hususta bir kayda rastlanmaz.

Anadolu Beylikleri. XIII. yüzyılın ikinci yarısında yavaş yavaş müstakil birer küçük devlet mahiyetinde teşekküle başlayan beyliklerin kendilerine mahsus bayraklar kullanmaları pek tabii ise de bu hususta kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Yalnız Aydınoğulları'ndan Gazi Umur Bey'in gemisinde yeşil sancak bulunduğu *Düstûrnâme-i Enverî*'de kaydedilmektedir. Kıbrıs Krallığı tarihine ait hristiyan kaynaklarında Tekeoğulları'nın, Alâiye ve Manavgat beylerinin de ayrı ayrı bayrakları olduğundan bahsedilmektedir. Menteşeoğulları'ndan Ahmed Gazi'nin Beçin'deki bir kitabesinde elinde bayrak tutan bir arslan resmi mevcut olduğu gibi Ahmed Gazi'nin ismi de yazılıdır. Anadolu beylikleri bayraklarının genellikle Memlûkler, Anadolu Selçukluları ve İlhanlılar'da tesadüf edilen bayraklardan pek farklı olmadığı tahmin edilebilir. Topkapı Sarayı'ndaki İspanyol haritasında, Candaroğulları'na ait Sinop üzerindeki bayrak, kırmızı zemin üzerinde sola doğru açılmış bir altın sarısı ay taşımaktadır. İspanyol Fransisken rahibinin yukarıda sözü edilen eserinde Antalya'daki Tekeoğulları'na ait iki bayrak, beyaz zemin üzerinde zikzaklı koya çizgileri ve mühr-i Süleyman şeklini ihtiva etmektedir. Yine aynı yerde Anadolu beyliklerine ait dört bayrağın zeminlerinin yarısı sarı, yarısı beyaz olup üzerlerinde kırmızı renkte çeşitli şekiller vardır. Bu bayrakların kimlere ait olduğu ise açıklanmamıştır.

Delhi Türk Sultanlığı. Gurlular'a tâbi bir eyalet iken Kutbüddin Aybeg'den başlayarak bağımsız bir devlet olan ve bir imparatorluk halinde gelişen Delhi Türk Sultanlığı başlangıçta hâkimiyet sembollerini Gurlular'dan almıştı. Ancak Gurlular'ın da Gazneli ve Selçuklu müesseselerini taklit ettiklerini göz önünde tutarak Aybeg'den itibaren Halaciler ve Tuğluluklar gibi çeşitli Türk sülâleleri tarafından sürdürülen Delhi Sultanlığı'nda Türk geleneklerinin kuvvetli tesirleri de göze çarpar. *Tabakât-ı Nâsirî* müellifinin verdiği bilgiye göre Gurlular'dan Muizzüddin Muhammed b. Sâm zamanında Gurlular'ın siyah ve la'l (parlak al) olan bayraklarının Aybeg ile başlayan devrede de devam ettiği, İltutmış ve Nâsırüddin Mahmûd devirlerine ait kayıtlardan anlaşıyor. Tuğluluklar zamanında da bunun değişmediği Hüsrev-i Dihlevî'nin *Tuğluknâme*'sinden öğrenilmektedir. Tuğluluklar devrinde hükümdara mahsus sancaklara tavus tüyleri takılıyordu. Sancaklar üzerinde diğer Türk devletlerinde olduğu gibi birtakım resimler ve şekiller olduğu, ancak Fîrûz Şah zamanında kısa bir süre bu resimlerin bayraklardan kaldırıldığı bilinmektedir. Bunların çertrlerinde de la'l ve siyah renkler kullanılıyordu.

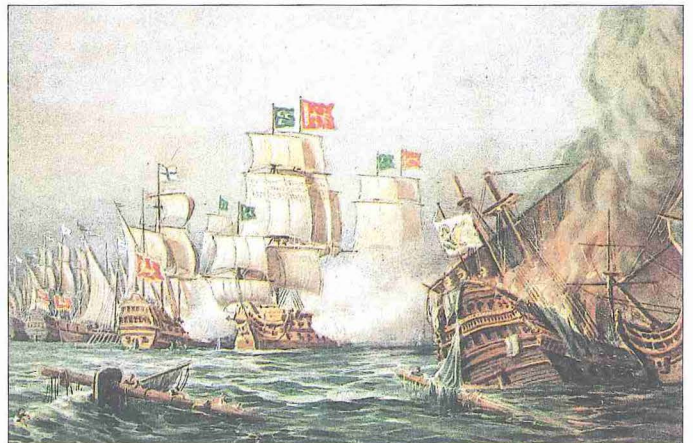
Moğol Devletleri. Moğolistan'da daha II. asırda eski Türk-Moğol ve kısmen de Çin medeniyeti tesiri altında yaşayan siyasi teşekküllerde, eski Türkler'de olduğu gibi yak kuyruğundan yapılmış bayrak (tuğ) kullanmak âdeti vardı. Paganizm telakkilerine göre bu bayrakta koryucu ruh bulunurdu. Cengiz devri için en önemli kaynaklardan biri olan *Yuan-C'ao pi-se'ye* göre Cengiz Han'ın sancağı dokuz kuyruklu beyaz tuğ idi. Bilindiği gibi dokuz sayısı hem Türk hem de Moğollar'da kutsaldır.

Pelliot, Çinli Mong-Hong'un bahsettiği dokuz kuyruklu ve beyaz zemin üzerinde bir siyah hilâl şekli bulunan sancağın Cengiz'e değil Mukali'ye ait olduğunu iddia ederse de hilâl âlâmetine diğer Moğol kollarına ait bayraklarda da rastlanır. Nitekim Altın Orda İmparatorluğu'nun merkezi olan Saray şehrinde hükümdarın ikametgâhı üzerinde bulunan altın hilâl bunların bayrakları hakkındaki bilgileri doğrulamaktadır. Gerek yukarıda sözü edilen Fransisken rahibinin kitabında, gerekse adı geçen İspanyol haritasında Altın Orda bayrağı beyaz zemin üzerinde bir kırmızı hilâl şeklinde gösterilmiştir. Kıpçak sikkelinde de hilâl ve damgaya tesadüf edilmesi, beyaz rengin ve hilâl şeklinin bütün Moğol devletlerindeki önemini ve ort-

tak mahiyetini gösterir. İlhanlılar devrinde kullanılan bayraklar hakkında çeşitli tarihî ve edebî kaynakların verdiği bilgiler, bunların da Cengiz geleneğini takip ederek hükümdara mahsus sancaklarda beyaz rengi kullandıklarını doğrular. Orduda ise sarı, kırmızı ve diğer renklerde türlü bayraklar bulunurdu. Meselâ Hâfız-ı Ebrû'daki bir kayda göre Emîr Ahmed Halac'ın bayrağı kırmızı idi. İlhanlılar bayraklar üzerinde ejderha, arslan, karakuş gibi çeşitli resimler kullanmakla bir taraftan eski Türk-Moğol geleneklerinin, diğer taraftan Gazneliler ve Selçuklular devrinden beri İran'da hâkim olan yerli geleneklerin tesirinde kalmışlardı. Fransisken rahibinin kitabında İran bayrağı olarak gösterilen, sarı zemin ortasında dört köşe bir kırmızı damga bulunan bayrak İlhanlılar'a ait olmalıdır. İlhanlılar'a tâbi yarı müstakil mahallî hânedanların da özel bayrakları olduğu bilinmekle beraber bunların renkleri ve diğer özellikleri hakkında kesin bilgi yoktur. Ancak Cengizîler'e mensup birtakım devletlerin ve Celâyirîliler'in beyaz bayrak kullandıkları söylenebilir. Çağdaş kaynaklar Özbek Hanı Ubeyd Han'ın beyaz bayrağı olduğundan bahsederek.

Timurlular. Kendisini Cengiz İmparatorluğu'nun meşrû vârisi sayan Timur hâkimiyet âlâmetlerinde tamamen Moğol geleneğini takip etti. Hükümdara mahsus beyaz bayrağından başka ordusunda sarı, kırmızı ve mor bayraklar kullandığı tarihî kaynaklardan öğrenilmektedir. Timur'un torunu Muhammed Mirza, Anadolu seferinde maiyetindeki kıtaları ayrı ayrı renklerde elbise ve bayraklarla teçhiz etmişti. Tepelerinde maddenî hilâller bulunan bayrakların üzerinde türlü türlü şekiller mevcut olduğu bu devre ait minyatürlerden ve tari-

Osmanlı donanmasının 1106 (1695) yılında Koyun Adaları Savaşı'nda kullandığı bayrakları gösteren bir tablo (Hasan Hüsnü Tengüz Albümü, İstanbul Deniz Müzesi, nr. 578)



hî kaynaklardan anlaşılmaktadır. Timur devrinde bayrakların üzerine birtakım damgaların işlenmiş olduğu kuvvette tahmin edilebilir. Nitekim Altın Orda'da ve daha sonra Kırım Hanlığı'nda da bayraklar üzerine damga konulduğu bilinmektedir. Timur'un çocukları ve torunları tarafından idare edilen siyasî teşekküllerdeki bayrakların da Timur devrindekilerden farksız olduğu söylenebilir. Timur devrinin en önemli kaynaklarından biri olan Yezdî'nin *Zafernâme*'sini yanlış anlayan Hammer'in Timur devri bayrakları hakkında verdiği bilgilere güvenilemez.

Hindistan'daki Timurlular Devleti'nin büyük kurucusu Bâbü'r'ün ordusunda diğer Timurlular'da olduğu gibi sarı ve kırmızı bayraklar kullanıldığı biliniyorsa da asıl hükümdar sancağının rengi hakkında bilgi yoktur.

Karakoyunlular. Baranlı aşiretine mensup bir sülâle tarafından kurulan bu devlet Celâyirîliler'in müesseselerini taklit etmiştir. Ancak aşiret geleneklerini de korumuş olan bu Türkmen devletinin bayrakları hakkında elde yeterli belge yoktur. Yalnız bunların bayraklarında Karakoyunlu aşiretler birliğinin bir alâmeti olarak karakoyun resimleri bulunduğu rivayet edilir. Hükümdar bayrağının, beyaz zemin üzerine nakşedilmiş bir karakoyun resmiyle belki de hükümdarın isim ve damgasını taşıdığı tahmin edilebilir.

Akkoyunlular. Oğuzlar'ın Bayındır boyuna mensup bir sülâle tarafından kurulan bu devlet, kısmen aşiret geleneğini korumakla beraber Celâyirîliler ve Timurlular'ın müesseselerini aynen aldıkları için bu devir bayraklarında da aynı tesirlerin bulunması tabiidir. Tarihî kaynaklarda Akkoyunlu hânedanına ait sancağın beyaz renkli olduğu açıkça belirtildiği gibi bunun üzerinde akkoyun resmi bulunan bayraklar kullandıkları da açıklanır. Akkoyunlular'da ayrıca Bayındır damgasını taşıyan türlü renklerde bayraklar da vardı. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan bir bayrağın üzerinde Hasan Bahadır ismi bulunmaktadır. Sikkelerinde Bayındır damgasını kullanan bu devletin aynı damgayı bayrakları üzerinde de kullanması pek tabiidir.

İran Türk Sülâleleri. Şah İsmâil tarafından kurulan Safevîler Devleti zamanındaki bayraklar hakkındaki bilgi pek azdır. Peygamber sülâlesinden olduğunu iddia eden ve İsnâaşeriyye Şiîliği'ni resmî mezhep olarak kabul eden bu

Türk hükümdarının zamanına ait Kâsimî'nin *Şehnâme*'sinde olduğu gibi çeşitli edebî eserlerde onun yeşil renkli bayraklarından bahsedilir. Şah İsmâil'in o zamanki Yakındoğu'da Hz. Peygamber ailesinin şiarı sayılan bu rengi seçmesi tabiidir. Ünlü seyyah Chardin, Safevîler devrinde üzerinde Kur'an âyetleri ve Şiî mezhebine ait bazı yazılar bulunan ensiz bayraklardan söz ederken bayraklar üzerindeki şekillerden yalnız Hz. Ali'nin iki uçlu zülfikarını zikretmektedir.

XVIII. yüzyıl başında Avşarlar devrinde, sülâlenin kurucusu Nâdir Şah'tan başlayarak ne renk ve şekillerde bayraklar kullanıldığı da belli değildir. Ancak kendisini Nâdir Şah'ın meşrû halefi sayan Ali Şah'ın ordusuna ait beyaz bayrağın Avşar sülâlesinin resmî bayrağı olduğu söylenebilir. Safevîler'in dinî riyasetine muhalif bir siyaset takip eden Nâdir Şah'ın onların yeşil rengini beyaza çevirmiş olması da normal karşılanabilir. Safevî bayraklarında olduğu gibi Avşar bayraklarının tepelerinde de madenî hilâl şekilleri bulunduğu edebî eserlerden anlaşılmaktadır.

Kaçar kabilesine mensup Ağa Muhammed Şah tarafından kurulan Kaçarlar sülâlesi zamanında İran'da çok çeşitli bayraklar kullanılmıştır. Malcolm ve Duboux'nun verdikleri bilgilerden, Feth Ali Şah devrinden itibaren bayraklar üzerinde zülfikar, arslan ve güneş şekillerinin resmî bir alâmet olarak kullanıldığı ve Nâsirüddin Şah zamanında ise zülfikarın arslanın eline verilmesi suretiyle bu timsalin kesin bir şekil aldığı bilinmektedir. Kaçarlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yenileşme hareketlerini taklit ederek meydana getirdikleri yeni usul askerî kıtalarda arslan ve güneşli bayraklar kullanmışlardır. XIX. yüzyıl başlarına ait bir albümden ve *Dictionnaire de Marine*'den (Paris 1820) öğrenildiğine göre sarı zemin üzerine üçgen şeklinde konulmuş üç hilâlden oluşan İran bayrağı, XX. yüzyılın hemen başlarında şahların da özel bayrağı olmuştur.

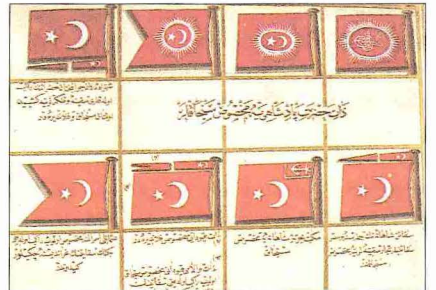
Osmanlı İmparatorluğu. XV. yüzyılın ilk yarısından sonra çeşitli kaynaklarla Türk ve Avrupa müzelerinde saklanan Osmanlı bayrakları sayesinde Türkler'in Ortaçağ'da kurdıkları en önemli ve devamlı siyasî teşekkül olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bayrakları hakkında oldukça geniş bilgilere sahibiz. XVI-XIX. yüzyıllar arasında yazılmış sefaretnâme ve seyahatnâmelerle bu devirden kalmış tablo

ve gravürler de bu hususta tamamlayıcı bilgiler vermektedir. Bundan dolayı Marşigly, d'Ohsson ve Hammer gibi yazar ve tarihçiler ve Mısırlı Yâkub Artin Paşa'dan başlayarak çeşitli müellifler, Osmanlı bayrağının rengi ve üzerinde taşıdığı alâmetler ve çeşitli devirlere ait bayraklar hakkında makaleler ve monografiler yazmışlardır. Ancak Osmanlılar'dan önceki İslâm ve Türk bayrakları ve bu konu ile ilgili olarak diğer hâkimiyet sembolleri hakkında sağlam bir bilgiye dayanmadan tenkitsiz bir tarzda yazılan bu araştırmalarda birçok yanlış hükümler bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çeşit neşriyattan sadece malzeme bakımından faydalanılabilir.

İlk Osmanlı padişahlarının bayrakları hakkındaki bilgiler sonraki tarihî kaynaklara dayanmaktadır. "Elviye-i sultâniyye" denilen Osmanlı saltanat sancaklarının sayısı başlangıçta dört iken XVI. yüzyılda yediye çıkmıştır. Bunlardan biri beyaz, ikisi kırmızı, biri yeşil, ikisi yeşil-kırmızı, biri de sarı-kırmızıdan oluşmuş alaca renkli idi (Selânikî, II, 612). Fakat ak alem denilen beyaz sancak esas saltanat sancağıydı ve rivayete göre Konya'daki Selçuklu hükümdarı tarafından Osman Gazi'ye hâkimiyet alâmeti olarak gönderilmişti. Aşıkpaşazâde ve Neşrî bu bayrağın rengi hakkında bir şey söylemezler. Oruç Bey'in ileri sürdüğü rivayet ise inandırıcı değildir. Aşıkpaşazâde'nin bir kaydından, XV. yüzyılda Osmanlılar'ın kırmızı bayraklar da kullandıkları anlaşılmakta, Fâtih'in çağdaşı Tursun Bey'in ifadesinden de Osmanlı donanması ve azeb kıtalarında kırmızı, yeniçeri kıtalarında beyaz bayraklar kullanıldığı öğrenilmektedir.

Diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlılar da hükümdara mahsus san-

XX. yüzyıl başlarında Osmanlı padişahına, şehzadelere, amiral ile Mekteb-i Bahriyye'ye ait sancak ve bayraklar (İÜ Ktp., Albüm, nr. 90.709)



çağın dışında çeşitli yerlerde türlü renklerde bayraklar kullanmışlardır. Bu bayrakların üzerinde muhtelif şekiller ve yazılar yer almıştır. Yeniçerilerin, adına İmâm-ı Âzam bayrağı da denilen ve ocağın Sünniliğine işaret olan beyaz bayrağını, ocağın pîri ve hâmisî olan Hacı Bektaş-ı Velî'nin Şîlik temayüllerine dayandıran Yâkub Artin'in mülâhazası asla kabul edilemez. Bu renk doğrudan doğruya Cengiz İmparatorluğu'nun resmî renginden gelmiş olup Anadolu'daki Moğol hâkimiyetinin tesiriyle Osmanlılar'ca da kabul edilmiştir. Yâkub Artin'in, millî renk olarak siyahı kabul eden Türkler'in Bizans sınırlarına yaklaştıkça kırmızı ve sarı renkleri kabul etmelerini Bizans tesirine bağlaması da çok yersizdir. Zira yukarıda da belirtildiği üzere siyah renk Selçuklular'ın ve özellikle Anadolu Selçuklularının resmî rengi olduğu gibi sarı renk de Osmanlılar'a Memlûkler'den geçmiştir.

Osmanlılar devrinde padişaha mahsus bayrağın II. Mehmed döneminde ak olup II. Bayezid, I. Selim ve Kanûnî devirlerinde de aynı kaldığını çeşitli kaynaklar nakletmektedir. İlhanlılar devrinden beri Anadolu'da imparatorluk rengi olarak kullanılan ak sancağın en azından Yıldırım Bayezid'den beri kullanıldığı tahmin edilebilir. Daha sonraki yüzyıllarda, Hz. Peygamber'e ait olan, sonraları Osmanlılar'a geçtiği iddia edilen sancak-ı şerif de büyük önem kazanmıştı. Yeniçerilerin ak bayrağı ile süvari ocaklarının alaca, kızıl ve sarı bayraklarının sayısı, Selânikî Mustafa Efendi'nin ifadesinden anlaşıldığına göre, Kanûnî'nin ilk zamanlarında imparatorluğun gelişmesi neticesinde yeşil ve siyah renklerin de ilâvesiyle yediye çıkarılmıştı. Şair Taşlıcalı Yahyâ Bey'in kayıtları da bunu kuvvetlendirmektedir. Macaristan seferine çıkan orduya kumandan tayin edilen Sadrazam İbrâhim Paşa'ya verilen sancaklarda bütün bu renklerin hükümdarın hassa kuvvetine mahsus sancaklarda kullanıldığını göstermektedir. XVI. yüzyıl şairlerinden Hayâlî, Sûzî, Çamçak Mehmed Çelebi'nin şiirlerinden beylerbeyilerin ve sancak beylerinin kırmızı sancak taşıdıkları anlaşılmaktadır. Osmanlı hükümdarlarının ak sancak yanında kızıl sancak da kullandıklarını, I. Selim'in Mısır'ı fethettiği zaman otağının önüne ak ve kızıl iki sancak diktiğini İbn İyâs belirtmektedir. Çaldıran Muharebesi'nde de I. Selim'in kızıl ve beyaz olmak üzere iki saltanat sancağı bulunduğu bilinmek-

tedir. Kırmızı saltanat sancağının belki I. Selim'den önce de kullanıldığı tahmin edilebilir.

Osmanlılar'da yeşil renkli sancağın Aydınoğlu Umur Bey'in gemisinde dinî mahiyette kullanılmış olmasından başlayarak cihad ve gazâ mefhumunu ifade etmek için Fâtih'in gemisinde, Çaldıran Muharebesi'nde ve Kanûnî devrinde kapıkulu ocaklarında kullanılması, bu sancakların gazilere mahsus olduğunu ve daha çok denizciler tarafından kullanıldığını gösterir. Nitekim Barbaros'un bayrağının yeşil kumaştan yapılmış olması, İnebahtı Muharebesi'nde Cezayir Beylerbeyi Uluc Ali Paşa'nın gemisinde yeşil sancak bulunması, Piyale Paşa'nın bir Frenk seyyahının ifadesine göre kumandan bayrağının yeşil olması ve nihayet Evliya Çelebi'nin de belirttiği gibi Cezayir gemilerinin XVII. yüzyılda da yeşil sancak taşımaları yukarıda ileri sürülen fikirleri doğrular.

Osmanlı İmparatorluğu ordusunda olduğu gibi donanmasında da türlü türlü bayraklar kullanılmıştır. XV. yüzyılda daha çok kırmızı bayrak kullanıldığı halde XVI. yüzyılda kumandana mahsus bayrağın yeşil olduğu, çeşitli bölgelere mensup derya beylerinin beyaz, kırmızı, sarı, sarı-kırmızı ufki çizgili (alaca) bayraklar kullandıkları bilinmektedir. XVIII. yüzyılda da kaptan paşaların bayrağı yeşil idi. Bu sıralarda gemi sancaklarında yeşil rengin yanında en çok kırmızı renk kullanılıyordu. I. Mahmud'dan sonra donanmada en çok yeşil sancaklar kullanılmıştır. d'Ohsson'un yazdığına göre bu yüzyıl sonunda Osmanlı ticaret gemileri de yeşil sancak kullanıyorlardı. Halbuki daha önceleri ticaret gemileri beyaz bayrak taşıyorlardı. Kaptanıderyâ Küçük Hüseyin Paşa'nın teşebbüsü ile XVIII. yüzyıl sonunda gemi bayraklarında daha çok kırmızı renk kullanılmaya başlanmıştır. III. Selim orduya ve donanmaya ait bayraklar üzerindeki hilâle sekiz köşeli yıldız da ilâve ettirdi. Hükümdara mahsus gemiye çekilecek kırmızı sancağın üzerinde III. Selim'in tuğrası da bulunuyordu. Böylece XVIII. yüzyıl sonunda çeşitli limanların ve ticaret gemilerinin hangi renklerde bayrak taşıyacakları belirlenerek bayrak şekilleri ve renkleri oldukça muntazam bir usule bağlanmış oldu.

II. Mahmud devrinde daha önce III. Selim zamanında kabul edilmiş bayrak şekillerine uyuldu. Bu devirde kalelere ve hükümet binalarına çekilen resmî san-

cağın ay yıldızlı al sancak olduğu görülmür. Yalnız yeniçeriliğin kaldırılması ile bunlar arasında çok yayılmış olan bayrak kelimesi de yasaklandı. Yerine sancak kelimesinin kullanılması için emirler verildi (Lutfî, I, 240). II. Mahmud tarafından Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'ye mahsus olarak üzerinde kelime-i şehâdet veya fetih âyetleri bulunan siyah bayraklar yaptırıldı. Siyah rengin tercihi, Hz. Peygamber'in ukâb adlı siyah bayrağının rengini taklitten ileri gelmiştir. II. Meşrutîyet'in ilânına kadar ordu da, üzerlerinde âyetler yazılı ve hükümdarların ortası tuğralı armalarını ihtiva eden sırma saçaklı türlü türlü alay sancakları kullanılmış olup bunların rengi genellikle kırmızı idi. II. Abdülhamid devrinde selâmlık resminde hilâfete mahsus bir bayrak kullanıldı. Bu bayrak, kırmızı atlas zemin üzerine etrafı beyaz kılıptanla işlenmiş dört köşe bir çerçeve içerisinde bir tarafında Fetih sûresi, diğer tarafında ise güneş resmi bulunan sırma saçaklı ve ucu hilâllî bir sancaktı.

XIX. yüzyılın ilk yarısında, üzerinde hilâl ve yıldız işareti bulunan kırmızı (al) sancağın Osmanlı İmparatorluğu'nun millî bayrağı olduğu anlaşılmaktadır. Sultan Abdülmecid zamanındaki imparatorluk bayraklarını gösteren bir albümde görüldüğü gibi, Trablusgarp'a mahsus üç yıldızlı yeşil sancak müstesna olmak üzere, bütün bayraklar kırmızı renkte olup ortalarındaki çeşitli âlâmetler de beyazdır. Bu padişahın son devirlerinde sekiz köşeli yıldız beş köşeli olarak değiştirilmiştir. Sultan Abdülaziz zamanından başlayarak padişahlara mahsus bayrakların ortasındaki tuğraların beyaz renkte, sekiz şualı beyzî bir güneş içine alınması âdet oldu. Sonradan bu bayrağın kırmızı rengi vişne çürüğüne çevrildi ve bu saltanat sancağı saltanatın kaldırılmasına kadar devam etti.

XX. yüzyıl başlarında muhtelif milletlere ait bazı bayrak ve sancaklar (İÜ Ktp., Albüm, nr. 90.709)



Türkiye Cumhuriyeti. 1 Kasım 1922'de saltanatın ilgasından sonra halifeye mahsus olmak üzere, yeşil zemin ortasında sekiz şualı beyaz bir güneş içindeki kırmızı zeminde beyaz ay yıldızı ihtiva eden bir sancak kabul edildi ve saltanata mahsus bayrak da kaldırıldı. Ancak imparatorluk devrindeki millî bayrak muhafaza edildi. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet idaresinin kuruluşundan ve halifeliğin kaldırılmasından sonra 22 Ekim 1925'te bir sancak tâlimatnâmesi yayımlanarak savaş ve ticaret gemileri hakkında belli esaslar kabul edildi. Bu tâlimatnâme, millî bayrağın şeklini kesin surette tesbit etmekle birlikte, daha çok donanmanın ihtiyaçlarına göre yapıldığından özel bir mahiyet taşıyordu. Bunun üzerine 29 Mayıs 1936'da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilerek 5 Haziran 1936'da *Resmî Gazete*'de yayımlandı. Bakanlar kurulu tarafından 28 Temmuz 1937'de kabul edilip 14 Eylül 1937'de yayımlanan 7175 sayılı kararname ile de bu kanunun nasıl tatbik olunacağını tesbit eden Türk bayrağı nizamnâmesi uygulanmaya başlandı. Türkiye Cumhuriyeti'nde kullanılan her türlü bayrakla (millî bayrak, cumhurreisine mahsus bayrak, ordu ve donanmaya ve devletin diğer dairelerine mahsus bayraklar) onlara ait bütün vasıfları en ince ayrıntılarına kadar tesbit eden bu kanun ve nizamnâme ile ay yıldızlı kırmızı Türk bayrağı kesin şeklini almış oldu.

Bundan başka Birleşmiş Milletler, Nato, UNESCO, Kızılay, Kızılhaç, Olimpiyat vb. milletlerarası kuruluşları temsil eden bayraklar da vardır.

BİBLİYOGRAFYA:

Bayrak kelimesi hakkında yapılan ilk etraflı ve ciddi inceleme, M. Fuad Köprülü'nün *İslâm Ansiklopedisi*'nde çıkan "Bayrak" maddesi olup (II, 401-420) bu madde de onun bir kısaltmasıdır. Dr. Rıza Nur'un *L'Histoire du Croissant* (*Revue de Turcologie*, 1933, III, 232-410) adlı eserinde çeşitli İslâm bayrakları ile Osmanlı bayraklarından bahsedilmişse de bir çalışması tenkitsiz olduğu gibi varılan sonuçlar da çoğunlukla yanlıştır. Ancak burada İstanbul ve Avrupa müzelerinde bulunan birtakım bayrak resimleri yer aldığından Osmanlı bayrakları tarihiyle uğraşanlar için değerli malzeme vardır. Fevzi Kurtoğlu'nun *Türk Bayrağı ve Ay Yıldız* (Ankara 1938, 166 sayfa) adlı monografisinde Osmanlılar'dan önceki Türk devletlerinin bayrakları hakkında verilen malumat hem az hem de yanlıştır. Buna karşılık Topkapı Sarayı ve Bahriye müzelerindeki birtakım bayraklarla bazı yazma albümlerden faydalandığı için XVI-XIX. yüzyıllardaki Osmanlı bayrakları hakkında eserde zengin malzeme mevcuttur. Ancak tamamıyla tenkitsiz yazılan bu monografiden istifade edilmesi çok zor-

dur. Osmanlı bayrağı hakkında daha önce Ali Bey'in yayımladığı "Sancağımız ve Ay Yıldız Nakşı" (*TOEM*, 1333/1334, nr. 46, 47, 48) adlı makale de tenkitsiz bir inceleme olmakla birlikte Rıza Nur'un kitabında doğrudan doğruya bu makaleden faydalanılmıştır. Jean Dery'nin *The Encyclopaedia of Islam*'daki "Sancak" maddesi 1925'te yayımlanmış olmasına rağmen mükemmel bir filolojik tetkiktir. F. Kurtoğlu'nun kitabındaki bibliyografyada zikredilmeyen araştırmalar arasında en önemli olan iki tanesi şunlardır: Cemil, *Sancak ve Sancağımız* (İstanbul 1341, 34 sayfa); Ahmed Teymur Paşa, *Târîhu'l-â'lâmî'l-Ösmânî* (Arapça, Kahire 1347, 180 sayfa). XIV. yüzyılda yaşayan bir İspanyol Fransisken seyyahının 1877'de yayımlanan eseri 1912'de Sir Clements Markham tarafından İngilizce'ye çevrilerek *Book of the Knowledge* adıyla *Hakluyt Society* külliyyatı arasında yayımlanmıştır. Burada Osmanlılar'dan önceki birtakım Türk devletlerinin bayrakları hakkında bazı bilgi ve resimler vardır. Ayrıca Topkapı Sarayı Müzesi'nde de bir İspanyol tarafından XV. yüzyılda yapıldığı anlaşılan bir harita üzerinde çeşitli Türk devletlerine ait bayrak resimlerine rastlanmaktadır. Bu son iki eserdeki resimler, birtakım açıklamalarla İbrahim Hakkı'nın *Topkapı Sarayında Deri Üzerine Yapılmış Eski Haritalar* (İstanbul 1936) adlı kitabında yayımlanmış olup sadece bu resimlerden istifade edilebilir.

Metinde kullanılan diğer başlıca kaynaklar şunlardır: *Dictionnaire de Marine*, "Drapeau", Paris 1820; K. Lokotsch, *Etymologisches Wörterbuch der Europäischen Wörter Orientalischen Ursprungs*, Heidelberg 1927, s. 16; *Müs-ned*, IV, 297; Tirmizî, "Cihâd", 10; Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 9-10; İbn Hişâm, *es-Sire*, II, 591, 595-596; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 6-7, 106; Ebü's-Şeyh, *Ahlâku'n-nebi ve âdâbüh* (nşr. Seyyid Cümeily), Beyrut 1406/1986, s. 212; Firdevsî, *Şehnâme* (nşr. ve trc. J. Mohl), Paris 1838-78, IV, 382, 482; *Divânü lügâti't-Türk*, I, 1, 75, 77, 387, 388, 395; II, 98; III, 31, 38, 92, 98, 138, 270; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), II, 288; Avfî, *Lübâb*, I, 242; II, 260; Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth* (nşr. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 52; Selânikî, *Târîh* (İpsirli), I, 23, 315; II, 597, 612, 646; *Voyages du Chevalier Chanden en Perse* (nşr. Langlès), Paris 1811, V, 321; Lutfî, *Târîh*, I, 240; Kemâl İsfahânî, *Divân*, İstanbul 1339, s. 18; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (trc. Ahmet Özel), İstanbul 1991, II, 77-84; Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğunun Askerî Vaziyeti*, s. 142-143, 176-178; Barthold, *İslâm Medeniyeti*, s. 125, 128; Hamîdullah, *Hiz. Peygamberin Savaşları*, s. 273-288; Pakalın, I, 176-181; M. Fuad Köprülü, "Bayrak", *İA*, II, 401-420.

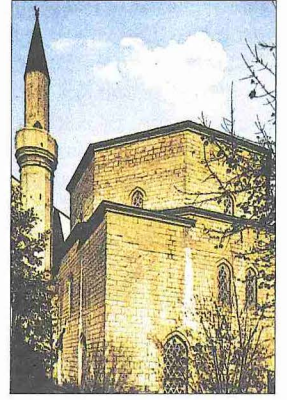


ORHAN F. KÖPRÜLÜ

BAYRAKLI CAMİ

**Belgrad'da
Türk devrinden günümüze kadar
ayakta kalan cami.**

Yugoslavya'nın başşehri Belgrad'da bugün Gospodar Jevremovoj caddesi yakınında bulunan Bayraklı Cami'nin hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığı açık şekilde bilinmemektedir. Tayyib



Bayraklı
Cami -
Belgrad /
Yugoslavya

Okiç Üsküp'te çıkan *Bayrak* gazetesinin 1959 yılına ait bir sayısında kaynak gösterilmeksizin bânisinin Hacı Evrenos soyundan Ali Bey olduğu ve caminin 930'da (1524) yapıldığının belirtildiğini yazmaktadır. 1953-1963 yıllarında yapılan tamir sırasında minareye geçit veren kapının üstünde tahrip edilmiş bir kitâbe bulunmuştur. Okiç ikinci rakamı okunamayan bu kitâbedeki tarihin 928 (1522) veya 988 (1580) olabileceğini ileri sürmektedir. Bayraklı Cami gerçekten 928'de yapılmışsa, Belgrad'ın fethinin hemen arkasından şehirde inşa edilen ilk camidir.

Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde adına rastlanmayan bu caminin o devirde başka bir ad ile tanınması muhtemeldir. Nitekim E. Hakkı Ayverdi XVIII. yüzyıla ait bir evkaf defterinde (def. 757, 16, s. 2), "Vakf-ı Câmî-i Şerîf-i Hüseyin Ket-hüdâ, el-Ma'rûf Câmî-i Şerîf-i Bayraklı der Varoş-ı Mahrûsa-i Belgrad" başlığı ile bu caminin kaydını bulmuştur. Divna Durîç-Zamolo'ya göre ise cami XVII. yüzyıl sonlarında çizilen Belgrad planlarında işaretlenmiş ve bir ihtimale göre 1660-1688 yılları arasında yapılmıştır. Bu araştırmacı caminin Sultan II. Süleyman (1687-1691) tarafından yaptırıldığı yolunda bir rivayet bulunduğuna da işaret ederek bir adının da Çuhacı (Çokadzi) Hacı Ali Bey (veya Paşa ?) Camii olduğunu yazar. Belgrad Avusturya tarafından işgal edildiğinde cami 1717-1739 yılları arasında Katolik kilisesine çevrilmiş ve Cizvit tarikatına tahsis edilmiştir. 1728'de yapılan bir tahrirde 888 numara ile Cizvitler'in idaresinde bir kilise olarak işaretlenmiştir. Tayyib Okiç de 1953-1963 yılları arasındaki tamir sırasında son cemaat yeri altında bulunan mezarlardaki iki iskeletin, cesetlerin yatış durumlarına göre hristiyan olduklarını tesbit etmiştir.